

landen som ger var och en möjlighet.

FSS ställer sig även mycket frågande till varför kommittén under rubriken "förslag till gemensam målformulering" presenterar en tolkning av förslaget till lagtext. I all synnerhet som denna tolkning endast med mycket god vilja kan utläsas ur lagtexten.

Förslag rörande grundutbildning och fortbildning

Kommittén presenterar ett antal förslag i dessa frågor vilka FSS ställer sig positiv till, såsom

att grundutbildning och fortbildning i tillämpliga kurser och moment görs gemensamma för förskolans och skolans personal

att fortbildningsinsatser bör kopplas till lokalt utvecklingsarbete

att långsiktig fortbildningsplanering bör komma till stånd i kommunen

att barnomsorgens personal bör erhålla 5 dagars fortbildning per år. Däremot ställer sig FSS helt avvisande till att ca 1% av det statliga driftbidraget till barnomsorgen skulle specialdestineras till fortbildning.

Förslag rörande skolplikt och skolmognad

Kommittén hävdar att både förskolan och skolan till sitt innehåll och arbetssätt ska anpassas till barns förutsättningar här och nu. Därför föreslås att möjligheten att tillgripa skoluppskov för vissa barn ska avskaffas.

Kommittén säger vidare:

"En svaghet i grundskolan idag är antagligen att verksamheten är alltför "medelvärdessinriktad".

Detta leder till att barn som är sent utvecklade brukar få alltför stora krav ställda på sig. På motsvarande sätt måste förskolans innehåll anpassas så att tidigt utvecklade barn kan få sina behov av intellektuella sysselsättningar tillgodosedda.

Kommittén drar därav slutsatsen:

"Den angelägnaste reformen är således att revidera innehåll och arbetssätt så att undervisningen blir flexibel och anpassad till individerna".

FSS delar denna slutsats och beklagar därför att kommittén inte ansett sig kunna dra konsekvenserna härav, nämligen att ta ställning för en oförändrad skolpliktålder.

I stället utvecklar kommittén ett tämligen konstruerat resonemang kring tre alternativa utvecklingslinjer för barnomsorg och skola, nämligen

- oförändrad skolpliktålder
- förändra " " "
- successiv skolstart

För övrigt finner FSS det mycket egendomligt att begränsa en eventuell förändring av skolpliktåldern till att innebära sänkt skolpliktålder. Sett ur barns perspektiv finns nämligen enligt FSS uppfattning lika starka motiv för en höjning som för en sänkning av skolpliktåldern.

FSS är emellertid av den bestämda uppfattningen att det som nu behövs är att utveckla samverkan grundad på ömsesidig respekt och förståelse utgående från ambitionen att förbättra det pedagogiska arbetet i förskola och skola.

FSS kan därför inte se att det finns någon anledning att diskutera genomgripande organisatoriska förändringar som på intet sätt garanterar bättre förutsättningar för samverkan, pedagogisk utveckling och bättre uppväxtvillkor för barn.

bok recensioner

Det förändrade åldrandet och den förändrade äldreomsorgen

LENA STRAND

Tidsmiljonärerna

Brevskolan/Luleå kommun, socialnämnden

Ibland händer det att vi är lite vårdslösa när vi talar om livet som äldre. Vi är inte alltid observanta på att äldretillvaron kan såväl uppfattas som beskrivas på olika sätt. Om man frågar en äldre person hur det är att som gammal leva i Sverige idag kan svaret bli; det är ganska olika. Vilket svaret blir kan tex bero på om vederbörande har det materiellt gott ställt eller framhårdar sina dagar i små omständigheter, har god hälsa eller är drabbad av sjukdom, av bestående handikapp, har en stor vänskrets eller tillbringar dagarna i en önskad ensamhet.

I dag är var sjätte svensk äldre än 65 år och de till åren komna bland oss blir allt fler. Mest ökar de äldsta åldersgrupperna. Sedan lång tid vet vi att det finns samband mellan sjuklighet och hög ålder. Men de som tror på en gigantisk ökning av vårdbehovet hos gruppen äldre människor gör sig nog skyldig till en felsyn. Det finns skäl som talar för att vårdbehovet inte kommer att öka i takt med antalet pensionärer. Morgondagens äldre kommer sannolikt att vara friskare, mera rörliga och arbetsföra än tidigare generationers gamla.

Vad det gäller de äldres situation i vårt samhälle så kan vi idag skymta nya perspektiv som verkar lovande. Denna mera positiva utveckling av äldreomsorgen ställer dock stora krav på kunskaper samt förmåga till förnyelse. Vidare måste man besitta vilja till samverkan och samarbete.

Tidsmiljonärerna heter en bok som handlar om äldre människor och deras förhållanden. Boken är skriven av Lena Strand och har tack vare ett samarbete mellan socialnämnden i Luleå kommun och Brevskolan kunnat nå ut till en stor läsekrets.

Samhällets insatser för de äldre spänner över en rad viktiga områden. I takt med att samhället ändrar karaktär måste äldreomsorgen genomgå förändringar för att göras tidsmässig. Vi vet idag att det är möjligt att påverka åldrandet. Många av de problem och frågeställningar som hänförs till åldrandet är nära förknippade med våra levnadsbetingelser och livsstilar. Om detta kan vi läsa i Tidsmiljonärerna, som ger oss en bra översikt om hur dagens äldreomsorg ser ut. Det liv man lever som gammal kan verkligen bli aktningsvärt. Men för att detta skall kunna bli en realitet för alla måste förändringar komma till stånd, såväl hos oss själva som enskilda individer som ute i samhället, sägs det i boken.

I bokens avsnitt om "Social omsorg – vård eller service" omtalas att det finns 1,5 miljoner ålderspensionärer i Sverige idag och att vi byggt upp en äldreomsorg, som till väsentlig del handlar om olika sorters institutionell vård. Detta har vi gjort trots att det länge stått klart att de äldre helst vill bo kvar i sina egna bostäder, så länge som möjligt. Flera av bokens kapitel handlar om de insatser som samhället ställer till de äldres förfogande. Men här saknas inte nya tankegångar om framtidens äldreomsorg. Här betonas också nödvändigheten av ett nära samarbete mellan hälso- och sjukvården och socialtjänsten i frågor som rör

de äldre. Det samarbetet måste i särskilt hög grad gälla de människor som drabbats av långvariga sjukdomstillstånd, t.ex. genom en väl fungerande hemsjukvård. Författaren menar även att det är viktigt att den kunskap som vi besitter om vad som är friskt eller sjukt under åldrandet når ut till så många som möjligt. Det kan vara svårt att särskilja åldrandets yttringar från sjukdomars symtom i de höga åldrarna. Kunskapsluckor kan få tråkiga följd tillstånd för den enskilde. Gedigen kunskap är viktig, inte endast för den enskilde utan även för de som arbetar inom äldreomsorgen och de som planerar den.

Det är viktigt för alla att känna att man behövs – har en uppgift att fylla. Om de äldres funktion i samhället står en hel del att läsa i boken. Ett kapitel behandlar "Att bli pensionär – en omställning". Här tar författaren upp en rad frågeställningar, som berör övergången från arbetsrollen till pensionärsrollen. Vi kan inte se de äldre som en samling likadana människor. Arvsegenskaper, omgivningsfaktorer och livsstil spelar en viktig roll i den äldre människans åldrande. Därav följer att "de fysiska, psykiska och sociala förändringarna som har med åldrandet att göra inträder hos olika människor vid olika tidpunkter och i olika omfattning.

I avsnittet "Vänner för livet" sägs "att varm och mänsklig gemenskap är en minst lika viktig faktor som näringsriktig föda, motion och rökfrihet" när det gäller att förebygga för tidig död. Här kan vi även finna tankar som rör livets slutskede och sorgen. Ingmar Ström, fd biskop i Stockholm, säger; "Det enda som hjälper mot ensamhet och förtvivlan är människor". Det psykologiska omhändertagandet är viktigt för såväl den människa som befinner sig i livets slutskede som för den eller de som skall leva vidare. Behovet av mänsklig kontakt finns där, vilket man kan läsa en hel del om i boken.

Begreppen arbete, tradition, kultur, fritid, boendemiljö, social service och ekonomi ges också utrymme på bokens dryga hundra sidor.

Som sagt, om åldrande, hälsa och sjuklighet samt livsföring och miljö finns mycket lärorikt att ta del av i Tidsmiljonärerna. Och i boken betonas nog att förändringsprocessen inom äldreomsorgen måste växa fram i nära samförstånd och samverkan med brukarna – alltså med de äldre, de som själva vet bäst, och i demokratiska former.

Innehållet i Tidsmiljonärerna har strukturerats på ett sådant sätt att boken är mycket lämplig som diskussionsunderlag för studiecirklar.

Vår förre socialminister Sten Andersson säger i förordet bla att; "Den nya synen på äldre, som håller på ett växa fram, illustreras på ett fint sätt i Tidsmiljonärerna. Boken Tidsmiljonärerna är värd att läsas och diskuteras av många både i och utanför föreningslivet".

De orden är det inte svårt att instämma i. Lena Strand har gjort ett bra arbete, socialnämnden i Luleå kommun och Brevskolan har visat klokhet vid utgivandet av Tidsmiljonärerna. Nu är det att hoppas att vi är många som har det goda omdömet att vi skaffar oss boken.

Sven Fisk

Rehabilitering av alkoholmissbrukare

INGE JOHANSSON

Alkoholkonflikten – en terapeutisk metod

Eget förlag. 117 sidor

Författaren är socionom och har arbetat med rehabilitering av alkoholmissbrukare i ett decennium och han har de sista åren varit ansvarig för behandlingen vid Rådgivnings-

byrå i Arboga. Han har tjänstgjort som utbildningsledare och mot denna bakgrund skrivit ned boken.

Det märks på bokens disposition och uppläggning samt tankeinnehåll att Inge Johansson tagit den mesta texten ur egna föreläsningar. Han redogör för alkoholiseringsprocessen, alkoholistdiagnos m m och fokuserar till största delen kring en väletablerad alkoholists beteende i sina redogörelser och i terapiuppläggningsplanen. Han pläderar för "kompisrelation" i behandlingen men redogör också för varför krav på helnykterhet är nödvändig. Det finns i boken förslag till behandlingskontrakt, hur man upprättar dem och följer utvecklingen. Som ett led i behandlingen använder Johansson avslappningsövningar och för detta finns också redogjort i boken.

Redogörelsen för det sociala behandlingsarbetet och kontakten med en alkoholiserad person är kärnan i boken. Medicinska aspekter och behandlingsmetoder omnämns mera parentetiskt. Författaren använder en i vissa avseenden egen ihopsnickad terminologi med begrepp som gör framställningen svårsläst och stundtals något svårbegriplig. Ord som omanpassning, syftemålsförmåga, segundomotstånd är trots förklaringar onödigt tyngande. Den språkliga framställningen har jag också invändningar emot då texten blir tungläst.

Behandling av alkoholmissbruk är mödosam och många gånger en otacksam uppgift. Det är viktigt att behandlare på fältet lämnar redogörelser för sina behandlingsuppläggningar och Inge Johansson är uppenbart en person med mångårig erfarenhet ivrig att delge andra behandlare sina kunskaper och erfarenheter och boken kan läsas som ett sådant dokument. Jag får dock ett intryck av att innehållet skulle komma bättre till sin rätt på det sätt som det först varit avsett – i studiecirkel eller liknande med Inge Johansson själv som cirkelledare.

Göran Stolt

Lämpligt underlag för grupp-samtal om handikapp

S GUSTAFSON och N UDDENBERG

På annorlunda villkor

"På Annorlunda villkor. En bok i handikappkunskap" är en liten skrift på 84 sidor författad av journalisten Sture Gustafsson och läkaren, psykiatern Nils Uddenberg tillika lärare vid Karolinska Institutet i Stockholm. Båda har lång erfarenhet av möten med människor med handikapp och deras anhöriga. Boken är avsedd att vara studiematerial i olika högskoleutbildningar inom vårdområdet.

Författarna går först in på våra fördomar och vill göra oss medvetna dels om att vi har fördomar, något vi ofta förnekar, dels hur dessa påverkar vår inställning i allmänhet till det som är annorlunda och främmande. Bristande kunskap om handikapp och vad det innebär påverkar våra attityder till de handikappade.

Begreppet handikapp beskrivs. Man förklarar ordets historiska bakgrund och påpekar att begreppet handikapp är oklart och svårdefinierat. En definition som ges är: "handikapp är skillnaden mellan en persons förmåga och de krav som omgivningen/samhället ställer". Kort information ges om olika handikappgrupper, antal handikappade samt om handikapporganisationernas betydelse.

Värdideologin är ett annat begrepp författarna intresserat sig för och i kapitlet "Handikapp och samhälle" ger man historiska återblickar med många citat som i en sådan här begränsad skrift får ett väl stort utrymme. Mycket kortfattat och i mitt tycke alltför schablonmässigt nämner man vad stat, landsting och kommun har för omsorg om handikappade idag. Samhället gör ändå rätt mycket för handikappade, men insatserna är uppdelade på många instanser och man har länge efterlyst en bättre samordning.

Andra hälften av boken handlar om den ändrade livssituation, som inträffar när någon drabbas av svår skada eller sjukdom med handikapp som följd. Det leder ofta till "en kris" och här ger bokens författare en redogörelse för de olika krisfaser man genomgår och vad dessa innebär. För vårdpersonal och anhöriga är det viktigt att ha kunskap om detta för att kunna förstå och ge hjälp på rätt sätt.

Ett avsnitt handlar om att få ett barn med handikapp. För föräldrarna leder detta ofta till en genomgripande kris. Allt eftersom barnet utvecklas uppstår nya svårigheter för barnet, föräldrarna och för ev system. Barnets egen utveckling och identitetssupplevelse skildras särskilt. Dessa avsnitt ger en angelägen kunskap för alla som har med handikappade barn och deras anhöriga att göra.

Den situation som uppstår när man blir handikappad som vuxen skiljer sig på olika sätt från det handikappade barnets, som aldrig upplevt något annat. Ett funktionshinder i vuxen ålder uppfattas som ett intrång i en tidigare självklar integritet och är svårt att acceptera. För sjukvårdspersonal som medverkar i rehabilitering är det nödvändigt att förstå reaktionerna av förnekande, förtvivlan, vrede och ifrågasättande, innan den handikappade bearbetat sin nya situation och så småningom anpassat sig till den.

Beroende och självkänsla beskrivs i ett kapitel, beroende och vrede i ett annat. Samspelet med de anhöriga och betydelsen av att klara det dagliga livets aktiviteter är andra frågor som blir belysta.

I ett avslutande kapitel "De handikappade, de anhöriga och sjukvården", riktar man sig direkt till vårdpersonal. Förväntningarna på sjukvården är ofta stora och inte alltid realistiska. Det är nödvändigt att också vårdpersonal får stöd och hjälp att bearbeta sina egna känslor inför de problem de möter i sitt arbete.

Boken är spatiöst uppställd med stora rubriker över korta stycken. Vid sträckläsning känns den ibland lite rörig, men jag vill gärna rekommendera den som underlag för gruppsamtal både på vårdskolor och institutioner, där man behandlar och rehabiliterar handikappade. I synnerhet den sista delen av boken känns angelägen, där man får en nyanserad redogörelse över de problem som möter handikappade, deras anhöriga och de som har till uppgift att ge vård.

En utförlig och bra litteraturhänvisning avslutar boken.

Barbro Guste-Sellberg

En hälsobok mest om sjukdomar

Hälsoboken. Om egenvård och friskvård

Framtagen av en arbetsgrupp bestående av Henrik Almqvist, Anna-Karin Asp, Jan Ernberg, Ulla Lagergren och Gunnel Widlund. Producerad av Stockholms läns landsting och Apoteksbolaget.

Alla goda makter synes sålunda ha hållit sin hand över denna första upplaga på 300 000 exemplar.

Sannolikt borde en recension helst skrivas av någon som inte yrkesmässigt sysslar med sjukvård. En bok om egenvård bör väl främst ge sådan kunskap att man tryggt vågar agera eller låta bli att agera både för sig själv och sin omgivning i fråga om lätta skador och symptom. Men det är inte lätt, troligen omöjligt, att träffa den balanspunkt, där informationen inte väcker fler frågor än den besvarar.

Detta kan kanske upplevas som en kritik på gränsen till nihilism, men det var inte avsikten. Det sägs ofta att 3/4 av alla vardagens sjukdomar och obehag och krämpor behandlas och botas av den sjuke själv, anhöriga eller vänner. Och så bör det förstås också vara. Själv-

klart är det då angeläget att insikterna om sådana vardagssjukdomar blir spridda och tillämpas med omdöme. Hos några kan detta väcka oro och ångslan, men det stora flertalet tillgodogör sig troligen informationen så som författarna avsett. Det är emellertid ofrånkomligt att beskrivningar av symptom och förlopp ibland blir övertydliga eller alltför förenklade.

Fördelen med information i bokform är att kunna behandla många olika tillstånd och att finnas tillhands, när det behövs. Man kan jämföra med TV, där ett problem behandlas varje gång, men i stället genom dialog och genom variationsmöjlighet i bilden, kan mer nyansera och fördjupa informationen om ämnet ifråga.

Man kan ställa sig frågan om boken verkligen är en hälsobok. Dess utgångspunkter är faktiskt sjukdom och krämpor, även om de är banala, och man får veta hur man skall återställa sin hälsa. Vore det inte en idé att någon gång lära ut hur den friska kroppen fungerar, och vad den kan väntas tolerera utan att bli "sjuk"?

Man saknar naturligtvis en del, och en eller annan underlighet i formuleringar har smugit sig in. Det har mindre betydelse för sakinnehållet, liksom att boken inte förlorar i läsvärde därför att den i avslutningen har infört upplysningar av praktisk art gällande Stockholms läns landsting.

Mer tveksamhet anmäler sig inför behandlingen av ämnet "psykiska besvär". Jag tycker nog att ämnet är alldeles för ytligt behandlat, och ämnet låter sig nog inte på meningsfullt sätt presenteras i en liten handbok för hälsa.

Däremot saknar jag en genomgång av symptom och besvär hos äldre och deras tolkning och behandling. Den gruppen ökar mest och har ofta svårt att få tillgång till både offentlig och privat rådgivning och behandling för sina vardagliga besvär.

Gustav Haglund.

Lättillgängligt om drogmissbruk och sexualitet

HEIJBEL OCH NILSSON

Sexualitet och missbruk

Liber 1985

"Vi klarade inte av det utan amfetamin helt enkelt. Då skulle det varit vidrigt. Jag avskydde sex men jag gillade killen". "Prestation och tomhet var vad det handlade om...". Citaten är hämtade ur boken "Sexualitet och missbruk" av RFHL-journalisterna Claes Heijbel och Ingert Nilsson (Liber 1985). Många missbrukare kommer direkt till tals i boken och på så vis levandegörs föredömligt en av drogmissbrukets viktigaste funktioner, nämligen den att hantera och tolerera olika känslor, sexualitet inte minst. Boken är uppbyggd i tre avsnitt, där det första främst består av intervjuer med fyra människor som alla varit grava missbrukare. Nästa avsnitt skildrar missbrukarlivet och missbrukarens syn på sig själv och sin sexualitet. Det sista avsnittet tar upp behandlingsaspekter.

Boken är lättillgänglig och klart läsvärd och det är en förhoppning att de knappt 100 sidorna blir föremål för diskussion ute på olika behandlingsenheter. Kopplingen missbruk – sexualitet är i min yrkesverksamhet som klinisk psykolog påtaglig och given men jag vet också från tidigare verksamhet i socialt behandlingsarbete, att denna synvinkel lätt "glöms bort" eller snarare undviks.

Att inte få tillfälle bearbeta och dela med sig av sina upplevelser, föreställningar och rädslor kring sexualitet bäddar för återfall i missbruk. Varför? Författarna själva är något oklara just vad gäller drogens funktion. Drogen kan ses som ett sätt att hantera svåruthärdliga känslor. Tillika kan den tjäna som ersättning (yttre) för något som saknas (inre), tex självtillit. I boken talas främst om att ta till drogen för att få närhet till nästan men det är ju så att drogen ersätter relationen till en annan

människa. Alla de känslor, som väcks genom närhet är outhärdliga på något sätt och av olika anledningar för missbrukaren, så de undviks, hanteras via drogen. Relationen till drogen är uthärdigare och ger dessutom illusorisk känsla av makt och självständighet.

Min utgångspunkt är att allt missbruk, vare sig av alkohol, narkotika, tobak, TV-tittande eller arbete ("arbetsnarkomani") i grunden syftar till att hantera och uthärda olika ångestväckande känslor. Drogen eller aktiviteten tjänar som hjälpmedel hålla undan en ångestväckande inre realitet, samtidigt som den också innebär en ersättning för en inre brist, saknad. Sålunda blir det svårt att avstå.

Sexualitet kan ju vara lust, åtrå, längtan och lust vara nära och våga vara beroende. Missbruk å andra sidan kan vara att ersätta närhet och känslor av beroende med något artificiellt, som man själv styr och förfogar över. En viktig aspekt av sexualiteten saknas för drogmissbrukaren, i och med att drogen får framkalla känslor, inte en partner. Kopplingen mellan sexualitet och missbruk är viktig ur denna synvinkel. Författarna påpekar att upplevelser kan vara olika för män och kvinnor; för kvinnan handlar det om skam och för mannen om osäkerhet. Men det är inte beroendet av drogen i sig, utan mötet med en verklighet utan drog, som är det svåra.

En allvarlig brist i boken är att litteraturförteckning saknas. Många av bokens iakttagelser är värdefulla men ofta mynnar dessa ut i påståenden och slutsatser, utan att någon källa eller annat belägg för riktigheten redovisas. Personal på behandlingshem mfl som vill läsa mera, hade varit hjälpta av en litteraturförteckning.

Paul Benér

Kunskapsrikt om självmordsförsök

HAWTON K & CATALAN J

Självmordsförsök – bedömning och behandling

Natur och Kultur, Lund 1985, 189 s
Översättning Philippa Wiking
Cirkapris 198:–

Under senare år har självmordsproblemet uppmärksamats mer än tidigare. Forskning och utvecklingsarbeten pågår på olika håll i landet. Massmedia har belyst självmord ur flera olika synvinklar. Flera böcker med personliga vittnesbörd från anhöriga till människor som begått självmord har publicerats. Uppmärksamheten på risken för självmord bland patienter och klienter inom sjukvård och socialtjänst har ökat. Socialstyrelsen har publicerat översikter inom olika områden av suicidologin och fler är på väg. Bakom denna utveckling ligger delvis en ökad medvetenhet om vilka proportioner självmordsproblemet håller på att anta. Det rör sig om ett folkhälsoproblem som är vida större än AIDS, trafikolyckor, dödsolyckor i arbetslivet eller barnolycksfall med dödlig utgång. Exempelen inte valda för att förringa problemen inom dessa områden utan endast för att påminna om vilken uppmärksamhet dessa fått och, som följd därav, vilka resurser som satsats.

En orsak till den otillräckliga belysningen i samhällsdebatten av självmordsproblemet är att det fortfarande omgärdas av rädsla och fördomar. Kunskapsbehoven om problemets natur och omfattning är stort. Bristen på undervisningsmaterial och föreläsare är likaledes stor.

Hawtons och Catalans bok fyller därför ett vidöppet tomrum inom ett av suicidologins många fält. Bokens författare är verksamma i Oxford som psykiater och självmordsforskare. Deras forskning har framsprungit ur behovet att göra något åt de ökande frekvenserna för själv-

mordsförsök. En rad mycket kvalificerade undersökningar har publicerats från denna forskningsgrupp under åren och en del av resultaten har sammanfattats i denna volym. Den har fått välförtjänt uppmärksamhet internationellt och har nu översatts till svenska på initiativ av Jan Beskow.

I boken dras en skarp gräns mellan dem som begår självmord och dem som gör självmordsförsök. Det ligger en pedagogisk poäng i det men i klinisk verksamhet är gränsen delvis konstlad eftersom bedömning av risken för självmord efter en självmordshandling är en huvudsak.

I det inledande kapitlet beskrivs relativt torrt, men ändå effektivt, med siffror självmordsförsökens omfattning, bakgrund och konsekvenser. I två följande kapitel beskrivs vikten av och metoden för en grundligt bedömning efter ett självmordsförsök. Principerna för en, av författarna prövad, korttidsbehandling beskrivs kanske lite för ytligt men i ett efterföljande kapitel konkretiseras de ytterligare med fyra fallbeskrivningar där det länder författarna till heder att de även tagit med ett exempel på en mindre lyckad behandling.

Bokens tyngdpunkt ligger på en beskrivning av läkemedelsförgiftningar – intoxer som det heter på sjukvårdsspråk – men författarna har för den skull inte glömt andra former av självmordsförsök som förtjänstfullt berörs på några sidor. I några avslutande kapitel beskrivs vårdorganisatoriska förhållanden och förebyggande åtgärder. Här märks väl som mest skillnaderna mellan engelsk och svensk tradition men det finns många enskildheter som är av stort värde.

Hawton och Catalan strukturerar sitt material väl och beskriver metodiskt och lättfattligt sitt arbetssätt. Stilen är rent av medryckande ibland och det är synd att översättningen är så usel att man någon gång känner ett behov att gå till originaltexten för att riktigt förstå vad som

menas. Detta hindrar dock inte att boken bör komma till användning i internutbildningar inom sjukvården, socialtjänsten, polisen och hjälporganisationer. För grundläggande utbildningar är den sannolikt för omfattande för att det ska vara möjligt att passa in den i redan knappa tidsramar.

Ulf Åsgård

Diagnostiska problem vid barndomspsykotiska störningar

BIRGITTA FALLENIUS

Psykotiskt beteende och borderlinestörning

Rapport 1 från Samverkansklassprojektet. Stockholms läns landstings sociala nämnd.

De barndomspsykotiska störningarna upphör inte att fascinera, att på en gång vara gåtfulla och till synes väl avgränsade. En organisk nyckel som den till fenylketonurin har dock inte kunnat upptäckas för tex den infantila autismsens del. De psykologiska förklaringarna har oftast stannat vid alltför enkla och hypotetiska antaganden om miljöfaktorer som utlösande orsak. Sådana förhållanden leder inte oväntat till en rätt svårhanterlig begreppsförvirring – och pessimism vad gäller en differentialdiagnostik baserad på yttre tecken och symptom.

Inom klinisk verksamhet med psykoanalytisk inriktning har den sk objektrelationsteorin haft ett sällsamt genomslag under senare år. Med dess hjälp har allt fler tagit sig an de tidiga störningarnas problematik med nytt mod. Föreliggande rapport från Samverkansklassprojektet i Stockholm, författad av överläkaren Birgitta Fallén vid PBU, illustrerar tydligt denna utveckling.

Samverkansklassprojektet startades 1978 som ett led i behandlings-

arbetet med barn som fått diagnosen "atypisk störning" – ett av de dunklare samlingsnamnen för mer eller mindre likartade störningar från tidig barndom. Projektet bygger på solida grunder vad gäller personella resurser, konsultation, handledning, psykoterapeutisk behandling och föräldradragedverkan. Det som nu först publiceras är en ingående beskrivning av de tolv eleverna, en resonerande analys av tidiga tecken och utvecklingshinder, samt indikationer för urval till dessa klasser, som varken skall ses som specialklasser, terapiklasser i vanlig mening eller särskoleklasser. De skall i stället vara ett pedagogiskt alternativ i nära samarbete med PBU:s resurser för diagnos och behandling av barn med "psykotiskt beteende" (grupp 1) och "borderlinestörningar" (grupp 2), vilka är författarens nya beteckningar på dessa atypiska barn.

Vid närmare betraktande framstår alltid ett par parametrar som viktigare än andra i dessa sammanhang. Den ena är "psykosens" svårighetsgrad, hur den nu skall uppfattas i mera preciserande ordalag. Den andra är begåvningsnivån, eller den mentala retardation som i så hög grad blir konsekvensen av, eller rättare sagt är sammanvävd med, så tidiga störningar. Dessa två parametrar kommer att bestämma i vilken gränsszon avgränsningsproblemen i huvudsak kommer att uppstå: mot neuroserna eller mot den mentala retardationen.

De tolv barnen i dessa samverkansklasser kan tveklöst hänföras till de lättare störda beträffande såväl psykosgrad som retardationsgrad. Författaren påpekar själv att det inte i något fall rör sig om infantil autism eller symbiotisk psykos – i varje fall inte som det tett sig sedan skolstarten. Trots detta har fyra av de tolv efter kortare eller längre tid övergått till särskolan, vilket talar för att deras funktionella brister likafullt är betydande. Så komplicerat är det alltså.

De uppgifter som redovisas understryker vilka svårigheter diagnostikern ställs inför på ett mycket tidigt stadium i barnets liv. Barnet kan tex antingen ha varit piggt, livligt och aktivt eller snällt, lättskött och passivt. Bådadera kan i efterhand tolkas som misstänkt patologiska uttryck, i det förstnämnda fallet som en "ångestdriven hyperaktivitet" och i det senare fallet som en eventuell avskärmning och kontaktlöshet.

Gemensamt tycks ett par saker uppmärksammas allra mest. Dels en förseiad talutveckling, dels misstankar om allmän retardation. Dessutom konstaterar senare utredningar att hälften av barnen har motoriska svårigheter och att åtta av tolv har perceptuella svårigheter. Misstanke om hjärnskada finns i hälften av fallen. I övrigt är bilden mycket sammansatt.

Ungefär på samma sätt ser resultaten ut från större undersökningar som även inkluderar de svårare fallen. Frågan om vilka differentialdiagnostiska slutsatser som är möjliga kvarstår. Är begreppet psykos eller psykotiskt beteende alls meningsfullt före 2 års ålder? Är det inte lättare och svårare kontaktstörningar i samband med olika slags utvecklingshämmningar som är det enda rimliga att höja vaksamheten på?

Frågan om tidigdiagnosens möjlighet kan antagligen bara avgöras i prospektiva studier av ett antal ospecifika bekymmer i tidig levnadsålder, där kontaktproblemen står under särskild uppsikt. Dock utan att psykos- eller borderlinediagnostiken kommer till användning.

Utredningsmässigt påtalar författaren ett mycket viktigt faktum, nämligen bristen på helhetsbild i bedömningen; att utredningarna när de väl inträffar sker isolerade och utan samråd och samarbete.

Det som i övrigt sägs om diagnostik, utredningsförfarande, psykologiska aspekter av motoriska och perceptuella problem och indikationer för placering i denna typ av

verksamhet, är väl övervägt och ger ett gott diskussionsunderlag för de frågetecken och invändningar som än så länge är ofrånkomliga. Det bör kanske påpekas att framställningen ofta har karaktär av lärobok i objektrelationsteoretiskt tänkande snarare än traditionell forskningsrapport.

Jag förutsätter att rapporten kommer att läsas och diskuteras med stort intresse överallt där arbetet med barndomspsykoserna och gränsproblematiken däromkring pågår. Givetvis blir kommande rapporter om klassrumsarbete, konsultinsatser och integration i skolmiljön så mycket värdefullare nu när vi fått denna bild av vilka barn det gäller.

Einar Jakobsson

Samverkan kring utvecklingsstörda barn

KERSTIN ALM, IA LINANDER,
CHRISTER LINDMAN

Samarbete föräldrar-personal

— en skrift om det utvecklingsstörda barnet och personal i samarbete

I en liten skrift, utgiven av Allmänna Barnhuset och Riksförbundet för utvecklingsstörda barn, ungdomar och vuxna, ges samarbetet mellan föräldrar och personal till utvecklingsstörda förnyad uppmärksamhet. Detta är lovvärt och ett viktigt initiativ att ständigt på nytt aktualisera den nödvändiga dialogen för att vidareutveckla den vård, som ges den grupp av barn och unga som så helt är prisgiven samhällets insatser och de föräldrar som så lätt blir ensamma. Föräldrar och barn behöver hjälp till livskvalitet och utveckling.

Skriften är kortfattad. Dess avsikt är klart att vara ett underlag för diskussioner och att väcka debatt. En tillbakablick på förhållandena pekar

på att allt inte varit bra. Läkarna framställs som rätt illa medvetna om sin uppgift och om problematiken.

Bakgrundsavsnittet borde ha varit mera omfattande, så att läsaren kan förstå svårigheterna i utvecklingen. Det hade likaså varit värt att föra fram utvecklingen av kunskap som skall underlätta både förståelsen och bearbetningen av de svårigheter och problem, inte minst skuld känslor, som bedrivs hos föräldrarna.

I skriften för man klart fram vikt av att skapa förutsättningar för en bättre verklighet under honnörsordet samarbete. Detta går igenom under olika rubriker, såsom "Föräldrar har erfarenheter", "Vårdare har erfarenheter", "Vilka förväntningar har man på varandra?" Här framförs synpunkter och väckes frågor som är och bör utgöra underlag för en fortsatt dialog i samhället. Man konstaterar att föräldrarna är viktiga och ansvariga för sina barn. Man ger förslag till hur man skall komma över de samarbets hinder som finns.

De enskilda avsnitten är ibland så begränsade att det kan vara svårt att för en icke initierad läsare få grepp om de mångfacetterade problem och brister som beskrivs. Viktigt i sak är dock att skriften framhåller ett stort dilemma och uppmanar till aktivitet för att överbygga och förbättra. Uppfordran är central i skriften. Glädjeämnen och positiva erfarenheter hamnar på sidan. Man hade gärna sett att denna skrift hade byggts ut till en mångsidig informationskälla och diskussion.

En barnpsykiater känner igen de framförda problemen. Därför vill jag gärna rekommendera boken som underlag för gemensam strävan till konstruktiv stöd till föräldrarna, barnen och till vårdpersonalen, som även den har en mycket svår uppgift.

En bilaga, författad av Christina Renlund och Mio Wester, bär rubriken "Att lämna sitt barn". Detta avsnitt är inbjudande läsning. Författarna redovisar klokt och med kän-

la sina erfarenheter av föräldrar och deras problem. Detta avsnitt är bra och borde enligt min bedömning ha varit en inledning hellre än en bilaga.

Jag hoppas att många skall rekvidrera denna bok från Allmänna Barnhuset. Såsom författarna avser, bör vi ständigt söka vägar för att minska belastningen på alla dem som drabbats av att få ett handikappat barn, hjälpa dem att ge sitt barn rätt stöd och underlätta barngruppens situation i vårt samhälle.

Max Frisk

En värdefull liten handbok om lekterapi på sjukhus

CHRISTINA LJUNGSTRÖM

Lekterapi på sjukhus

Arbeta i förskolan. Arbeta i fritidshem. Socialstyrelsen. *Liber förlag*, Stockholm 1985. 78 sidor.

Efter en trevande början redan under 1910-talet har lekterapiverksamheten vid svenska sjukhus utvecklats avsevärt både vad gäller omfattning och innehåll. Sedan länge har den vilat på en solid grund av förskolepedagogiskt kunnande. Det är också förskollärare som utvecklat och burit upp denna betydelsefulla gren av barnsjukvården. Ett ökande antal barnläkare har stött och inspirerat medan administratörer och sjukvårdspolitiker mestadels ställt sig kallsinniga innan verksamheten kommit i gång. Under de senaste 10 åren har Socialstyrelsen gett verksamheten ett kraftfullt stöd. Man har inom den sociala avdelningen haft tillgång till kompetent personal som effektivt bevakat och i stor utsträckning styrt utvecklingen. Att många ideer och krav sedan inte alltid kunnat förverkligas beroende på

bristfälliga kunskaper inom styrelsens egen sjukhusbyrå är en annan sak.

Märkligt är att utbildningsmyndigheterna haft så svårt att förstå att en lekterapeut på sjukhus utöver sin förskollärexamen har ett uppenbart behov av ytterligare utbildning med inriktning just på barn på sjukhus. En lekterapeut som skall motsvara dagens krav på fullgod yrkeskompetens behöver förvisso stora kunskaper om barnsjukdomars orsaker och behandling och behöver också veta hur olika sjukdomar, olika undersökningsmetoder, behandlingar, operationer etc kan förväntas påverka barn i olika åldrar. De måste få ingående kunskaper om de förhållanden som råder och som måste råda på ett sjukhus. De måste få lära sig hur de kan och måste anpassa sin pedagogik till det sjuka barnets behov. Det rör sig alltid om starkt individualiserade metoder anpassade efter sjukdomens art och barnets ålder. Det är ingen lätt och självklar uppgift att lugna och stödja den stora skaran av barn som på skiftande grunder hänvisats till "tvångsvård" på sjukhus och därför måste skiljas från den invanda hemmiljön.

Under de långa pionjäråren fick de förskollärare som då arbetade bland barn på sjukhus skaffa sig dessa kunskaper bäst de kunde. Även om denna egenutbildning ofta gav ett gott resultat tog den lång tid och blev egentligen aldrig heltäckande.

Sedan flera år har Socialstyrelsen anordnat mycket eftersökta veckolånga efterutbildningskurer för förskollärare på sjukhus, men någon systematisk och tillräckligt omfattande påbyggnadsutbildning som länge efterlysts har ännu inte kommit till stånd.

I denna situation känns det skönt att erfara att Socialstyrelsen gett ut en bok om lekterapi på sjukhus. För den som med förskollärarytbildning som grund skall börja arbeta ibland barn på sjukhus, kanske alldeles på egen hand utan bistånd av äldre och erfarna kollegor, måste den här

lilla boken uppfattas som en helt nödvändig kunskapskälla, ett absolut måste. Även för lekterapeuter med egen erfarenhet men utan egentlig efterutbildning föreställer jag mig att boken kan ge både inspiration och ny kunskap. Yrkesuppgifterna skildras ganska så fullständigt och på ett levande, verklighetsnära och nyanserat sätt.

Utgående från det sjuka barnet ges en fin bild av de problem lekterapeuten möter. Övertygande klargörs hur lekterapeuten bör arbeta för att ge barnen de bästa möjligheterna att bli kvitt sin rädsla och sina känslor av övergivenhet och bland annat därigenom så snabbt som möjligt bli friska och hemfärdiga.

Framställningen är praktisk och handfast och bygger mera på erfarenhet och exempel än på pedagogiska teorier och experimentella undersökningar. I mitt tycke skulle boken ha kunnat bli ännu något bättre om författaren på lämpligt sätt också hade hänvisat till en del resultat från vetenskapliga studier som gjorts framförallt i USA, men också i Sverige. Mycket av det som hänt inom lekterapiområdet är helt baserat på empiri och sunt förnuft. Tveklöst har man därigenom nått långt, men när vi nu börjat få studier som tex visat på värdet av åskådlig detaljerad information inför en röntgenundersökning eller en hjärtkateterisering är detta något så betydelsefullt att det borde ha beaktats i en bok som denna. Det finns också studier som visar värdet av den realistiska lekens betydelse för att få småbarn att acceptera en provtagning eller ett operativt ingrepp. Sådana studier skapar inte bara förutsättningar för ett bättre omhändertagande av barnen utan genererar ideer till nya undersökningar som kanske kan leda till mer adekvat och skonsam vård. Inte ens i litteraturlistan nämns några studier av detta slag. Det känns dock mycket bra att den som framför andra i vårt land bidragit till lekterapins framgångsrika utveckling, Ivonny Lindquist, i sitt kloka slut-

ord säger att "Försöks- och forskningsverksamhet måste stödjas och uppmuntras (tex olika former av förberedelse, invandrarbarnens situation, vad sker med barn där ingen lekterapi finns, speciella försök med vissa grupper av barn som ofta vistas på sjukhus)." Det gäller att på allt sätt stimulera förskollärare, sjuksköterskor och läkare att gripa sig an med denna sorts omvårdnadsforskning. Där finns mycket att hämta för den som är intresserad av en förbättrad barnsjukvård.

Stig Sjölín

Lättläst faktabok om tvillingar

ANJA THORKESSON-LINDAHL

Tvillingar

Boken *Tvillingar* utger sig för att vara den första handboken om att bli och vara tvillingförälder, vilket stämmer om man undantar Socialstyrelsens utgåva "Att få tvillingar" 1980. Den senare har av många kritiserats för att vara alltför negativ och föga hoppgivande. Boken *Tvillingar* är därför ett välkommet tillskott, eftersom litteratur på svenska i stort sett saknas på det här området.

Boken vänder sig i första hand till föräldrar och är med sitt enkla språk lätt-tillgänglig för alla intresserade. Dispositionen följer i stort sett Socialstyrelsens häfte och inleds med hur tvillingar blir till, och hur de upptäcks under graviditeten. Vanliga komplikationer under graviditeten och förlossningen följer därefter. Tiden under BB-vistelsen, ev vård på barnklinik samt amningen tagas sedan upp. Den första tiden hemma övergår i en beskrivning av tvillingars utveckling under de första åren och följs av ett litet avsnitt om "fler barn än två". Därefter lämnas synpunkter på tvillingars språkutveck-

ling, vistelse på dagis och i skola, samt ges tips om utrustning. Vikten av kontakt med andra tvillingföräldrar betonas och det är nog genom föräldraföreningar som man kan få bäst stöd och information. Här kan man också gemensamt arbeta för förändringar i samhället, som underlättar tvillingfamiljens existens, vilket också författaren ger exempel på.

Efter information om föräldraförskringen och andra hjälpinsatser i samhället följer ett intressant avsnitt om tvillingar i historien. Här berättas om hur man i olika tider och olika kulturer har sett och ser på tvillingar och hur de alltid har förundrat och fascinerat sin omgivning.

Boken innehåller fina fotografier, särskilt omslagsfotot fäster man sig vid liksom alla de bilder som författaren själv står för. Den är varvad med långa intervjuer av tvillingföräldrar, som ibland kan kännas väl tjatiga.

På flera ställen i boken omnämns kuratorn som en viktig person, som kan ge information om lokala förhållanden och exempelvis också rekommendera den här boken. Med tanke på bokpriset (ca 120:-) vill jag dock framhålla att Socialstyrelsens häfte är väl så innehållsrikt och informativt även om den här boken ger ett vänligare intryck.

Ingrid Claesson

Värdefulla insikter om fosterhem

KERSTIN VINTERHED

De andra föräldrarna

Om fosterföräldrars förhållningssätt till fosterbarn. *Skeab* 1985.

I Barn-i-kris-projektet i Malmö studeras en totalpopulation om 85 barn som under tiden januari 1981 – april 1982 vistats minst 50 dagar i fosterhem. I olika delundersökningar arbetar man med barnen, de biologis-

ka föräldrarna, socialarbetarna och fosterföräldrarna.

"De andra föräldrarna" är, som väl framgår av namnet, en rapport om fosterföräldrar. Vinterhed har utgått från en gruppering av fosterhemmen i tio kategorier, men bokens kapitel är inte bundna av denna indelning. Särskilt noga beskrivs det "dubbla" fosterhemmet, där ambivalensen, öppen eller fördold, utgör en viktig faktor. I materialet var samtliga "dubbla" hem släktinghem, vilket kanske kan synas förvånande. Bilden klarnar emellertid när läsaren tar del av de olika fallbeskrivningarna: utmärkande är att situationen i fosterhemmet på ett eller annat sätt präglas och kompliceras av relationen mellan fosterföräldrarna och de biologiska föräldrarna, som samtidigt själva är släktingar i fosterhemmet. Det kan vara fråga om ett par morföräldrar vilkas huvudkonflikt gäller den vuxna dottern, barnets mor. Det kan vara en moster som uppenbart ogillar sin släkting, som på samma gång är fosterbarnets mor. Det kan vara ett barnbarn som får ersätta sin döde far osv.

Ett särskilt kapitel ägnas åt de kontrakterade hemmen, där de upprepade separationerna utgör en riskfaktor (kontrakterade hem är speciellt avsedda för akuta och kortvariga placeringar).

Författaren har också försökt finna fram till vad som utmärker "onda" och "goda" fosterhem. Grundfaktorn är relationen mellan fosterföräldrar och barn. Denna relation kan självfallet växla i förhållande till olika barn. Ändå är det enligt Vinterhed ofta så, att de "onda" fosterhemmens egenskaper är relativt konstanta och riskerar att göra sig gällande vid mer än en placering. "Onda" fosterhem utmärks, enligt författarens sammanfattning, av prestationsinriktning, rigiditet, auktoritära uppfostringsmönster och distans till barnet. I det "goda" fosterhemmet sätts barnets behov före fosterföräldrarnas. Helt natur-

ligt främjas därvid inlevelseförmåga och flexibilitet, liksom ett gott förhållande till barnets egna föräldrar.

Boken behandlar vidare kontakten mellan barn och biologiska föräldrar, mellan fosterföräldrar och biologiska föräldrar samt mellan fosterföräldrar och socialarbetare. Undersökningen ger stöd åt det resultat Fanshel och Shinn erhöill i sin longitudinella studie av fosterbarn i USA (*Children in Foster Care* 1978), nämligen att barn som haft god kontakt med sina egna föräldrar under placeringen i högre utsträckning fått flytta hem igen (ett samband som naturligtvis kan tolkas på mer än ett sätt).

Framställningen inleds med en diskussion kring den öppna familjen i det slutna samhället och den slutna familjen i det öppna samhället. Med det förre uttrycket avses en föreställning om hur det var "förr i världen" – en föreställning som Vinterhed inte obetingat skriver under på – då besläktade och obesläktade levde tillsammans under ett tak i en statisk jordbrukskultur. "Den slutna familjen i det öppna samhället" åsyftar dagens situation där familjen anses ha privatiserats och emotionaliseras, medan samhället blivit rörligare. I denna typ av familj blir fosterbarnet en "emotionell bomb". En likartad diskussion har, som författaren nämner, förts av såväl Fanshel i USA som Anna-Lisa Kälvesten och Bengt Börjeson i Sverige. Samma frågor har jag också själv behandlat i min bok "Fosterbarn" (1984), till vilken Vinterhed också hänvisar, dock ej i detta sammanhang.

Författarens kategorisering av fosterhem har inspirerat till eftertanke och funderingar. Kategorierna är: Professionellt, Varmt, Dubbelt, Ägandeinriktat, Jobbigt, Hårt/okänsligt, Ytligt, Mission, Bra, Spänt. I en bilaga beskrivs förfaringssättet. Vinterhed har, om jag förstått det hela rätt, arbetat aposterioriskt, dvs. låtit det empiriska materialet avgöra valet av kategorier. Tanken är att en ny kategori

blir aktuell så snart något fall visar sig skilja sig från de andra på ett avgörande sätt i ett relevant avseende. Det relevanta avseendet är i detta fall givetvis fosterhemmets förhållningssätt till barnet. Jag tror att det skulle kunna uppstå en teoretisk innovation, som kanske också vore värdefull i det praktiska arbetet, om Vinterhed byggde vidare på sin kategorisering. Frågor som då måste besvaras är: Vilka problem uppstår i samband med kategoriseringen (reliabilitet, validitet, tolkningssvårigheter)? Vidare: Vilka dimensioner ingår i systemet?

Det är lätt att urskilja åtminstone en dimension baserad på känslöklimatet: polerna utgörs av "varmt" och "hårt/okänsligt". En annan dimension löper möjligen mellan polerna "professionellt" och "ägan-deinriktat", ehuru detta är mer tveklaktigt. Om man på liknande sätt frilägger alla dimensioner, beskriver deras kategorier och kombinerar dem med varandra i en mångdimensionell egenskapsrymd, erhåller man kanske något så intresseväckande som ett klassifikationssystem, en taxonomi, över fosterhem! Att vissa kategorier helt utesluter varandra (tex varmt och ytligt) har ingenting att betyda i sammanhanget. (Kallt och djupt utesluter å andra sidan *inte* varandra – men hur ter sig livet i en sådan familj?)

Från vetenskaplig synpunkt tror jag att boken skulle ha vunnit på en större stringens i kategoriseringen och en utförligare metoddiskussion. Tilläggas bör dock att en särskild bilaga ger utförliga datasammansättningar och sambandsanalyser (X²-test). "De andra föräldrarna" förmedlar värdefulla insikter och kunskaper om fosterhem och kan väl rekommenderas till alla intresserade yrkesverksamma, studerande och privatpersoner.

Dagmar Lagerberg

Våra recensenter

Sven Fisk är socialchef i Vilhelmina, *Göran Stolt* överläkare vid Alkoholkliniken, *Ulleråkers sjukhus, Uppsala*, *Barbro Guste-Sellberg* kurator vid Medicinska rehabiliteringskliniken, *Sahlgrenska sjukhuset, Göteborg*, *Gustav Haglund* tidigare primärvårdschef i Olofslund, *Ulf Åsgård* bitr överläkare vid psykiatriska kliniken, *Karolinska sjukhuset, Einar Jakobsson* psykolog, verksam inom särskolan i Uppsala, *Max Frisk* professor i barnpsykologi vid Uppsala universitet, *Stig Sjölin* prof emeritus i pediatrik vid Uppsala universitet, *Ingrid Claesson* kurator vid kvinnokliniken, *Akademiska sjukhuset, Uppsala*, *Dagmar Lagerberg* docent, verksam vid Barnhälsovården, *Akademiska sjukhuset, Uppsala*.

Böcker till redaktionen

Sture Gustafson & Nils Uddenberg

På annorlunda villkor

En bok i handikappkunskap
Esselte studium, 1985, 88 sid

Ström/Ivarsson

Infektionssjukdomar

LiberFörlag, Kristianstad 1985, 498 sid

Gunilla Bengtson

Vad vet vi om äldres liv och omsorgsarbetets villkor

En översiktlig inventering av forskning inom FoU-området Äldre
Stockholms socialförvaltning. FoU-byrå, Rapport nr 5, 1985

Gunnar Bernler & Lisbeth Johnsson

Handledning i psykosocialt arbete

Natur o Kultur, Lund 1985, 248 sid, 190 kr

Maria Meschke & Vivianne Nisell

Kejsarsnitt

Hur mammor och pappor upplever en kejsarsnittsförlossning. Hur en kejsarsnittsoperation går till. De vanligaste orsakerna till kejsarsnitt. Hur det känns efteråt.

Natur o Kultur, Malmö 1985, 98 sid, 118 kr

Hälso- och sjukvårdsnämnden 1984

Stockholms läns landsting, 1985, 143 sid

Christina Skogsberg

Jaget och omvärlden

En referensram för vår psykosociala utveckling

Natur o Kultur, Malmö 1985, 179 sid, 118 kr

Per-Olof Brogren

Promotion of mental health

Nordiska hälsovårdshögskolan/Socialdepartementet, rapport NHV 1985: 3, Göteborg, 52 sid

Eva Nyberg

Ankomsttiden

En studie av invandrarfamiljers första tid i Sverige
Stockholms läns landsting. Sociala nämnden, Sthlm 1985, 125 sid

Ingalill Hallberg

Den psykiatriska vårdprocessen

Psykiatrisk omvårdnad, psykiska sjukdomar
Esselte studium, 1985, 382 sid

Mary Barnes

En resa genom själens mörker

Norstedts Fakta Pocket, Sthlm 1985, 393 sid, 41 kr

Forskning om handikapp – fyra temaområden

Forskningsrådsnämnden rapport 85: 3, Sthlm 1985, 110 sid